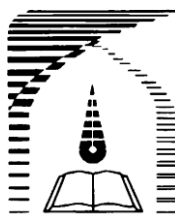

الحمد لله
الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا
أن هدانا الله

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری

پایان نامه کارشناسی ارشد
جغرافیا و برنامه ریزی شهری

تحلیل فضایی تأثیر ارتقای مدیریت سیاسی فضا در تعادل های ناحیه ای

مطالعه موردی: استان گلستان

نگارنده:

کاظم برهانی

استاد راهنما:

دکتر ابوالفضل مشکینی

استاد مشاور:

دکتر مهدی پورطاهری

شهریور ۱۳۹۲

تأیید اعضای هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای کاظم برهانی تحت عنوان: تحلیل فضایی تأثیر ارتقای مدیریت سیاسی فضا بر تعادل های ناحیه ای را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد تأیید می کنند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیئت داوران
	استادیار	آقای دکتر ابوالفضل مشکینی	۱-استاد راهنما
	استادیار	آقای دکتر مهدی پورطاهری	۲-استاد مشاور
	استادیار	آقای دکتر سیدعلی علوی	۳-استاد ناظر
	دانشیار	آقای دکتر اکبر پرهیزکار	۴-استاد ناظر
	استادیار	آقای دکتر سیدعلی علوی	۵-نماینده تحصیلات تکمیلی

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۲- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب کاظم برهانی دانشجوی رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری ورودی سال تحصیلی ۱۳۹۰ مقطع کارشناسی ارشد دانشکده علوم انسانی متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا: .....

تاریخ: ۹۳/۶/۴

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری

است که در سال ۱۳۹۲ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب آقای

دکتر ابوالفضل مشکینی، مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر مهدی پورطاهری از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب کاظم برهانی دانشجوی رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری مقطع کارشناسی ارشد

تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: کاظم برهانی

تاریخ و امضا: ۱۳۹۲/۲/۴ ع

تقدیم بہ شہیدان

یوسف علیزادہ

و

یونس برہانی

باسپاس فراوان از اساتید کرامتقدر:

جناب آقای دکتر ابوالفضل مشکینی که مرادانش و بینش و منش آموخت.

و جناب آقای دکتر مهدی پورطاهری که بی دریغ راهنمای من بودند.

و

پدر و مادر و همسر م که مراد این راه یاری کردند.

چکیده

بررسی تعادل های ناحیه ای حاصل از ارتقای مدیریت سیاسی فضا در این پژوهش مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد. شهرها و نظام های شهری تجلی نظام های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی حاکم هستند. این نظام ها مناسبات دیالتیک با عملکرد شهرها برقرار می کنند و بر نظام شهری و ساختارهای مربوط به آن اثر می گذارند. در زمینه تاثیرگذاری نظام های سیاسی می توان به نقش مدیریت سیاسی و چگونگی تصمیم گیری مدیران در حوزه شهرها در جذب سرمایه گذاری بخش دولتی، نقش تصمیمات سیاسی در دریافت خدمات عمومی نقش تصمیمات سیاسی در ارتقا یابی یک مکان جغرافیایی به مرکز ناحیه ای از طریق تصمیمات سیاسی و تقسیمات کشوری و... اشاره کرد. با به هم خوردن نظام منطقی سلسله مراتبی سکونتگاه های انسانی به خصوص شهرها موجب پیدایش مشکلات بسیاری در کلیه مقیاس های سکونتگاهی از روستاها گرفته تا مقیاس ملی شده است. افزایش هزینه های اقتصادی و اجتماعی ناشی از تمرکز بیش از حد، که در نتیجه آن تقویت بیش از حد مرکز به قیمت تضعیف شدن پیرامون را منجر می شود. این پژوهش به بررسی تاثیر استان شدن استان گلستان در سال ۷۶ بر تعادل های ناحیه ای پرداخته است که در این راستا این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی صورت گرفته و به شیوه طرح ماقبل و مابعد یا پانل گذشته نگر انجام گردیده و بر این اساس شاخص های تعادل ناحیه ای در استان گلستان در دو دوره مورد مقایسه قرار گرفته است. در راستای آزمون فرضیه تحقیق، تاثیر استان شدن را در دو بخش نظام شهری و برخورداری از امکانات در قبل و بعد از استان شدن سنجیده شده است. در بخش نظام شهری به منظور بررسی شرایط نظام سکونتگاهی و شبکه شهری، از دو دسته از شاخص های نظام شهری استفاده شده است. شاخص نخست شهری و شاخص هایی که بیانگر تمرکز و عدم تمرکز در نظام شهری اند. در بخش سنجش برخورداری از امکانات شاخص موردنظر در سطح استان در قبل و بعد از استان شدن سنجیده شده که در نتیجه انجام آزمون ها این نتیجه حاصل شد که تصمیم دولت مبنی بر ارتقای مدیریت سیاسی فضا منجر به ایجاد شرایط مرکز-پیرامونی در محدوده استان شده است و قطب رشد جدیدی در محدوده ایجاد گردیده است، این قطب رشد به لحاظ دریافت امکانات و بودجه های دولت، باعث مهاجرت از پیرامون به مرکز شده است و در نهایت تعادل نظام سکونتگاهی به هم خرده و شرایط نخست شهری بر محدوده مورد مطالعه حاکم شده است. در مقابل به علت ارتقای مدیریت سیاسی فضا میزان بودجه های دولتی افزایش داشته و گسیل این بودجه ها و در عین حال افزایش تعداد شهرها، باعث افزایش مراکز خدمات رسانی شده و در نتیجه میزان دسترسی به خدمات افزایش یافته است.

کلمات کلیدی: ارتقای مدیریت سیاسی فضا، نظام شهری، شبکه شهری، تعادل های ناحیه ای

فهرست

فصل ۱	۱
۱-۱- مقدمه	۲
۲-۱- بیان مسئله	۲
۳-۱- سوالات تحقیق	۵
۴-۱- سابقه تحقیق	۵
۵-۱- ضرورت انجام تحقیق	۹
۶-۱- فرضیه های تحقیق	۹
۷-۱- مواد و روش انجام تحقیق:	۱۰
۸-۱- مشکلات و محدودیت های تحقیق	۱۰
فصل ۲	۱۲
۱-۲- مقدمه	۱۳
۲-۲- تعاریف و مفاهیم	۱۴
۱-۲-۲- مدیریت سیاسی فضا	۱۵
۲-۲-۲- ارتقاء مدیریت سیاسی فضا:	۱۵
۲-۲-۳- نظام شهری:	۱۵
۴-۲-۲- نابرابری های ناحیه ای	۱۶
۳-۲- تغییر مدیریت سیاسی فضا	۱۶
۴-۲- تمرکز زدایی	۱۹
۵-۲- ناحیه بندی سیاسی	۲۲
۶-۲- نظریه جغرافیای قدرت و حمایت	۲۴
۷-۲- نظریه دولت و مدیریت سیاسی	۲۵
۸-۲- نظام شهری	۲۶
۹-۲- شبکه شهری	۲۷
۱۰-۲- سیر تطور نظری در باب نظام شهری	۲۸
۱۱-۲- سلسله مراتب شهری	۳۰
۱۲-۲- نابرابری های ناحیه ای	۳۲
۱-۱۲-۲- رویکردهای نوین	۳۷

۳۸	۲-۱۲-۲- مکاتب اقتصادی و نابرابری های فضایی
۴۱	۳-۱۲-۲- نابرابری های منطقه ای در کشورهای در حال توسعه
۴۲	۱۳-۲- رویکرد سیستمی در برنامه ریزی شهری و منطقه ای
۴۴	۱-۱۳-۲- نقش دولت در سیستم های شهری و منطقه ای
۴۶	۱۴-۲- نظام تقسیمات کشور و ارتقاء مدیریت سیاسی فضا
۴۶	۱-۱۴-۲- شاخص های تأثیر گذار فضایی بر فرایند تقسیمات کشوری
۵۱	۱۵-۲- جمع بندی و نتیجه گیری
۵۵	فصل ۳
۵۶	۱-۳- مقدمه
۵۶	۲-۳- شیوه تحقیق
۵۷	۳-۳- جامعه آماری
۵۷	۴-۳- روند پژوهش
۵۸	۵-۳- شاخص های بررسی میزان نخست شهری
۶۰	۶-۳- شاخص های بررسی میزان تمرکز شهری
۶۱	۷-۳- شاخص های بررسی میزان تعادل
۶۲	۸-۳- معیارها و شاخص های توسعه در فرایند تبیین نابرابری فضایی
۶۴	۹-۳- تجزیه تحلیل تعادل های ناحیه ای در استان
۶۴	۱۰-۳- جمع بندی
۶۶	فصل ۴
۶۷	۱-۴- مقدمه
۶۷	۲-۴- شناخت منطقه مورد مطالعه
۶۸	۱-۲-۴- موقعیت جغرافیایی و سیاسی استان گلستان
۶۹	۲-۲-۴- ساختار اداری-سیاسی استان گلستان
۷۰	۳-۲-۴- بررسی ویژگی های جغرافیایی و محیطی
۷۲	۴-۲-۴- آب و هوا
۷۳	۵-۲-۴- بررسی ویژگی های جمعیت شناختی
۷۵	۶-۲-۴- اقتصاد استان
۷۶	۳-۴- نظام سکونتگاهی استان گلستان
۷۶	۱-۳-۴- تقسیمات سیاسی

۷۹	..... ۲-۳-۴ شبکه شهری استان گلستان
۸۱	..... ۱-۳-۴ پراکندگی نقاط شهری استان گلستان
۸۳	..... ۲-۳-۴ شاخص های نخست شهری
۹۰	..... ۳-۳-۴ منحنی لورنز و ضریب جینی
۹۲	..... ۴-۴ تحلیل توصیفی و استنباطی داده های تحقیق در دوره ی قبل و بعد از استان شدن
۹۲	..... ۱-۴-۴ اعتبارات دستگاه های اجرایی استان و بودجه عمرانی
۹۵	..... ۲-۴-۴ فعالیت های بانکی و سپرده گذاری
۹۷	..... ۳-۴-۴ اشتغال
۹۸	..... ۴-۴-۴ بهداشتی و درمانی
۱۰۳	..... ۵-۴ آموزش
۱۰۵	..... ۶-۴ جمع بندی
۱۰۷	..... فصل ۵
۱۰۸	..... ۱-۵ مقدمه
۱۰۸	..... ۲-۵ فرضیه اول
۱۱۰	..... ۳-۵ فرضیه دوم
۱۱۱	..... ۴-۵ جمع بندی نتیجه گیری
۱۱۲	..... ۵-۵ پیشنهادات تحقیق

فهرست جداول

- جدول ۱-۱ : تحقیقات صورت گرفته در زمینه تعادل های ناحیه ای (داخلی)..... ۸
- جدول ۱-۲ : تحقیقات صورت گرفته در زمینه تعادل های ناحیه ای (خارجی)..... ۸
- جدول ۱-۲ : علل ودلائل مدیریت سیاسی قضا..... ۱۷
- جدول ۲-۲ ضرورت ها و دلایل تاسیس استان جدید..... ۱۸
- جدول ۳-۲ : منابع یاقوه و آسیب های تمرکز زدایی..... ۲۲
- جدول ۴-۲ تکامل نظری و تجربی سلسله مراتب شهری..... ۳۱
- جدول ۵-۲ : سابقه تقسیمات سیاسی کشوری در ایران..... ۴۸
- جدول ۶-۲ : استان های کشور و سال تأسیس..... ۵۰
- جدول ۱-۳ : شاخص های نخست شهری..... ۶۰
- جدول ۲-۳ شاخص های بررسی میزان نخست شهری..... ۶۱
- جدول ۳-۳ شاخص های بررسی میزان توزیع متعادل..... ۶۲
- جدول ۱-۴ : تقسیمات سیاسی استان گلستان ۱۳۸۹..... ۶۹
- جدول ۲-۴ : جمعیت استان گلستان طی سال های ۱۳۳۵-۱۳۸۵..... ۷۴
- جدول ۳-۴ : جمعیت شهرستان های استان به تفکیک جنسیت و شهر و روستا..... ۷۴
- جدول ۴-۴ : سیر تحولات تقسیمات سیاسی استان گلستان..... ۷۵
- جدول ۵-۴ : تعداد شهرستان استان گلستان..... ۷۶
- جدول ۶-۴ : تعداد بخش های استان گلستان..... ۷۷
- جدول ۷-۴ : تعداد شهر در استان گلستان..... ۷۸
- جدول ۸-۴ : تعداد دهستان های استان گلستان..... ۷۸
- جدول ۹-۴ : جمعیت شهرهای استان طی سال های ۱۳۵۵-۱۳۸۵..... ۸۰
- جدول ۱۰-۴ : جمعیت شهرهای استان طی سال های ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰..... ۸۱
- جدول ۱۱-۴ : شاخص های نخست شهری..... ۸۳
- جدول ۱۲-۴ : میزان شاخص هرقیندال..... ۸۷
- جدول ۱۳-۴ : شاخص میزان عدم تمرکز (آنتروپی) طی سال های ۱۳۷۵-۱۳۹۰..... ۸۸
- جدول ۱۴-۴ : شاخص هندرسون (۱۳۷۵-۱۳۹۰)..... ۸۹
- جدول ۱۵-۴ : تعداد موسسات درمانی و تعداد تخت..... ۹۸
- جدول ۱۶-۴ : تعداد مدرسه، دانش آموز و کلاس در استان گلستان ۷۵-۹۰..... ۱۰۴
- جدول ۱-۵ : نخست شهری..... ۱۰۹
- جدول ۲-۵ : شاخص های تمرکز و عدم تمرکز..... ۱۰۹

فهرست اشکال

- شکل ۱-۲: مدل سلسله مراتبی سطوح مدیریت سیاسی قضا..... ۱۹
- شکل ۲-۲: تأثیر خط مشی عمومی دولت بر قضا در قالب سازماندهی قضا..... ۲۳
- شکل ۳-۲: منحنی ویلیامسون..... ۳۹
- شکل ۴-۲: مدل سیستم شهری، از میشل گلد اسمیت..... ۴۵
- شکل ۵-۲: تقسیمات کشوری سال ۱۳۱۶..... ۴۹
- شکل ۶-۲: تقسیمات کشوری سال ۱۳۹۰..... ۵۱
- شکل ۷-۲: مدل مفهومی پژوهش..... ۵۴
- شکل ۱-۳: نمودار شیوه تحقیق..... ۵۶
- شکل ۲-۳: مدل قرایندی تحقیق..... ۵۸
- شکل ۳-۳: تقسیم بندی شاخص های توسعه..... ۶۴
- شکل ۱-۴: موقعیت استان گلستان در کشور..... ۶۸
- شکل ۲-۴: تقسیمات کشوری استان گلستان..... ۷۰
- شکل ۳-۴: نقشه ناهمواری های استان گلستان..... ۷۲
- شکل ۴-۴: نقشه آب و هوای استان..... ۷۳
- شکل ۵-۴: توزیع نسبی شاغلان بر حسب گروه های اصلی شغلی..... ۷۶
- شکل ۶-۴: روند تغییرات جمعیت شهری استان گلستان (مآخذ: مرکز آمار ایران)..... ۷۹
- شکل ۷-۴: پراکندگی نقاط شهری استان گلستان قبل و بعد از استان شدن..... ۸۲
- شکل ۸-۴: مدل نزدیکترین همسایه شهرهای استان گلستان ۱۳۷۵-۱۳۹۰..... ۸۳
- شکل ۹-۴: نخست شهری در استان گلستان..... ۸۴
- شکل ۱۰-۴: شاخص دو شهر..... ۸۵
- شکل ۱۱-۴: شاخص چهار شهر..... ۸۵
- شکل ۱۲-۴: شاخص چهار شهر مهتا..... ۸۶
- شکل ۱۳-۴: شاخص موما و الوصایی..... ۸۷

فصل ۱

مقدمه و کلیات تحقیق

بررسی تعادل های ناحیه ای حاصل از ارتقای مدیریت سیاسی فضا در این پژوهش مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد. اعمال اراده سیاسی بر فضا و مردمان آن، مدیریت امور فضا، تأثیرپذیری سیاست ها از مقتضیات و دینامیسم فضا، با الگوهای سلسله مراتبی مدیریت سیاسی فضا ارتباط نزدیکی دارد. با توسعه ی سکونتگاه ها و افزایش جمعیت، بحث ارتقای سیاسی فضا هم برحسب ضرورت شکل گرفت و رشد و ترقی سکونتگاه ها را از ابعاد سیاسی، اقتصادی و ... تحت تأثیر خود قرار می دهد. با تغییر سیاست دولت های مرکزی در نوع نگرش به سکونتگاه ها، این عرصه ها با تغییرات در ابعاد مختلف روبرو گردیده و زمینه ی رشد و ترقی آن ها تضمین خواهد گردید. از طرف دیگر بحث رشد جمعیت در سکونتگاه ها و ابراز عدم رضایت مردم از نوع ارائه ی خدمات به شهروندان، لازمه ی تغییر مدیریت سیاسی فضا را فراهم و زمینه برای اجرای آن مهیا می گردد. پرداختن به موضوع ارتقای مدیریت سیاسی فضا و اثرات آن بر تعادل های ناحیه ای در این پژوهش در قالب استان گلستان که در سال ۱۳۷۶ در نقشه ی سیاسی ایران از استان مازندران جدا گردید، به نوعی بیانگر تغییرات کلی در نظام سکونتگاهی و برخورداری از امکانات و مواهب دولتی در سال های بعد از استان شدن می باشد. با ارتقای مدیریت سیاسی فضا، می توان شاهد دگرگونی های وسیعی در عرصه جغرافیایی بود، و اینکه تحلیل این تغییرات از اهداف این پژوهش می باشد که در نهایت موجب ایجاد تعادل های ناحیه ای گردیده است یا خیر؟

۱-۱- بیان مسئله

یکی از بزرگترین چالش های کشورهای کمتر توسعه یافته، انباشت و تراکم جمعیت شهری می باشد. جمعیت شهری در این کشورها از ۲۰۰ میلیون در سال ۱۹۵۰ به بیش از ۱.۱ میلیارد نفر در سال ۱۹۸۵ افزایش یافته و براساس پیش بینی سازمان ملل با این نرخ رشد جمعیت شهری این کشورها در سال ۲۰۲۵ به ۴ میلیارد خواهد رسید (Henderson, 2003). رشد پر شتاب شهرنشینی در همه شهرها به طور متعادل انجام نگرفته و بیشتر شامل شهرهای بزرگ و پایتخت ها می باشد. این امر به عدم تعادل شبکه شهری این کشورها منجر گردیده است (Puga, 1996:35).

شهرها و نظام های شهری تجلی نظام های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی حاکم هستند. این نظام ها مناسبات دیالتیک با عملکرد شهرها برقرار می کنند و بر نظام شهری و ساختارهای مربوط به آن اثر می گذارند. در زمینه تاثیرگذاری نظام های سیاسی می توان به نقش مدیریت سیاسی و چگونگی تصمیم گیری مدیران در حوزه شهرها در جذب سرمایه گذاری بخش دولتی، نقش تصمیمات سیاسی در دریافت خدمات عمومی نقش تصمیمات سیاسی در ارتقایابی یک مکان جغرافیایی به مرکز ناحیه ای از طریق تصمیمات سیاسی و تقسیمات کشوری و... اشاره کرد. (فصیحی، ۱۳۸۲: ۲۱۴)

نهضت تجدیدگرایی سرآغاز تحولات اساسی از نظرگاه شهر و شهرنشینی می باشد (Puga, 1996: 35). افزایش جمعیت شهری ناشی از تحولات اقتصادی دهه ۴۰ و عمده شدن درآمدهای نفتی در اقتصاد ایران سبب مهاجرت های گروهی از مناطق روستایی به شهری گردید که تا به امروز ادامه دارد. این امر در ناموزونی شبکه شهری ایران به دلیل مسیر حرکت های مهاجرتی مهم ترین عامل محسوب می گردد.

رشد جمعیت به موازات آن فرایند شهرنشینی توانسته از یکپارچگی و اثربخشی کارکردهای عناصر نظام شهری و ارتباطات بین آنها کاست و سبب عدم تعادل های فضایی گردید. به دلیل پیروی از الگوی توسعه ی برون زا شکل و شیوه ی اسکان و شکل گیری نظام شهری ناکارآمد و از هم گسیخته بوده و در سیستم نخست شهری کشور تبلور یافته است. الگوی استقرار جمعیت و کانون های زیستی از نظام بهره گیری متناسب با ظرفیت و استعدادهای موجود پیروی نکرده و سیمای اسکان جمعیت تصویر متعادل و متناسبی را ارائه نمی دهند. بنابراین یکی از مشکلات اساسی توسعه فضایی و ناحیه ای در ایران، گسیختگی سازمان فضایی و نبود سلسله مراتب مبتنی بر رابطه ی تعاملی میان سکونتگاه ها است. (داداش پور و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۹)

نظام پخشایش جمعیت در ایران متعادل نبوده و علیرغم دگرگونی ها در نظام شهری ایران، سیمای اسکان و استقرار جمعیت و شهرها تصویر مناسبی را بدست نمی دهد. الگوی موجود اسکان و روند توزیعی آن نیز بیش از پیش بسوی عدم تعادل و نابسامانی گرایش دارد. اگر هم نظام پخشایش در سطح ملی بسوی تعادل پیش رود ولی گرایش مستمر به تمرکز و تراکم فعالیت ها و انسان ها در چند کانون شهری، گرایش به قطبی شدن نامتوازن و نا متعادل کلیه اثرهای جانبی آن را تداوم

بخشیده است. چنین واکنشی از جمعیت و فعالیت ها تاثیر نامطلوبی بر نظام اسکان و استقرار جمعیت به جای گذاشته است. (نظریان، ۱۳۸۷: ۱۸۴)

با به هم خوردن نظام منطقی سلسله مراتبی سکونتگاه های انسانی به خصوص شهرها موجب پیدایش مشکلات بسیاری در کلیه مقیاس های سکونتگاهی از روستاها گرفته تا مقیاس ملی شده است. افزایش هزینه های اقتصادی و اجتماعی ناشی از تمرکز بیش از حد، که در نتیجه آن تقویت بیش از حد مرکز به قیمت تضعیف شدن پیرامون را منجر می شود، حذف نقش شهرهای میانی و کوچک در نظام سلسله مراتبی شهری کشوری که نقش تعیین کننده ای در ارائه خدمات به نواحی روستایی داشته و موجب سرزندگی این نواحی و فعالیت های کشاورزی در آنها شده اند، تحمیل بار اضافی به سیستم حمل و نقل و شبکه راه ها بویژه راه های برون شهری که افزایش هزینه حمل و نقل را در پی دارد، از جمله آثار توزیع پراکندگی نامناسب سکونتگاه های انسانی است. (رهنمایی وهمکاران، ۱۳۹۰: ۶)

بر اساس بررسی های علمی، شاخص بزرگ سری از سال ۱۳۳۵ برای فضای سرزمینی کشور رشد صعودی داشته است. و از سال ۶۵ به بعد رشد صعودی این پدیده متوقف شده تا در سال ۱۳۸۵ به ۳.۲ کاهش یافته است. (۳) با توجه به اینکه نسبت جمعیت شهرنشین به روستا نشین ۶۸ درصد می باشد و از آنجا که در فاصله ی دو سرشماری ۱۳۷۵-۱۳۸۵ بیش از ۴۰۰ نقطه شهری به نظام سکونتگاهی کشور افزوده شده است، تحلیل و بررسی سیستم شبکه شهری در سطح کشور و در سطح مناطق به منظور تعیین میزان عدم تعادل های درون ناحیه ای حائز اهمیت فراوان می باشد. (قرخلو، ۱۳۸۷: ۷۵)

در این آشفتگی سلسله مراتبی ارتقاء سطح سکونتگاه ها از نظر سیاسی همواره موجب سرریز مازاد ملی بوده و رقابت در سطح شبکه ملی برای کسب جایگاه بالاتر در نظام تقسیمات کشوری وجود داشته است. این مساله به نحوی مهم بود که گاه موجب درگیری اساسی بین مردم و حکومت و یا مردم یک سکونتگاه با سکونتگاه رقیب گردیده است.

ملاک عمده برای ارتقایابی سطوح مختلف و تکوین یک ناحیه سیاسی آستانه جمعیتی بوده و در این میان برخی معیارها نظیر فاصله، سهولت دسترسی، همگنی طبیعی، وحدت ناحیه ای، ضرورت ها و برابری در توزیع خدمات برخی از معیارهای ناحیه بندی سیاسی درون کشور موثر می باشند. (علی

اکبری، ۱۳۸۵: ۷). مطالعات نشان می دهد انگیزه سیاسی نقش اساسی برای ارتقای سطوح تقسیمات کشوری در ایران داشته و چه بسا سطوح بسیاری در نتیجه اعمال فشار بیرونی و نه در نتیجه بهبود محتوا تشکیل گردیده، که امکانات مناسب برای ارتقایابی را نداشتند. (رهنما و احمدی پور، ۱۳۸۲: ۳۵) نتیجه چنین رویکردی تداوم الگوی نظام سلسله مراتبی تقسیمات کشوری و افزایش ساختارها و تشکیلات دولتی در حوزه سرزمینی و سازمان دهی سیاسی بوده است.

از سوی دیگر تفکیک سرزمین به واحدهای کوچکتر موجب فشارهای بیشتر برای جذب منابع از سوی مسئولین محلی گردیده که همواره به دنبال رشد و توسعه محلی بوده اند. واقعیت این است که روند موجود در نظام تقسیمات کشوری ایران (نظام سلسله مراتبی بلند) به گونه ای است که مکان یا سطوح ارتقاء می یابند بعد امکانات و تجهیزات و ساختارهای رشد و توسعه شکل می گیرند.

استان گلستان بعد از انتزاع ناحیه ای جدید را در تقسیمات سیاسی ایران بوجود آورده است. این پژوهش به دنبال آن است که تاثیر تصمیمات و سیاست های دولت را در تعادل یابی ناحیه ای این استان سنجیده و با توجه به نقش دولت در سازمان یابی فضا به دنبال پاسخگویی به این سوال بوده که :

۱-۲- سوالات تحقیق

۱- تاثیر تصمیم دولت مبنی بر ارتقاء مدیریت سیاسی فضا در ایجاد تعادل یا عدم تعادل های ناحیه ای در استان گلستان چگونه بوده است؟

۱-۱- تصمیم دولت مبنی بر ارتقاء مدیریت سیاسی فضا چه تأثیری بر شبکه شهری این ناحیه داشته است؟

۱-۲- تصمیم دولت مبنی بر ارتقاء مدیریت سیاسی فضا چه تأثیری بر قابلیت برخورداری از خدمات در این ناحیه داشته است؟

۱-۳- سابقه تحقیق

تاکنون در زمینه نابرابری های ناحیه ای مطالعات متعددی با نگرش های مختلف صورت گرفته است. در اینجا سعی شده است به بررسی مهمترین آنها پرداخته و خلاصه ای از اهداف و نتایج این مطالعات آورده شود.

از میان پایان نامه های دوره دکتری می توان به رساله رفیعیان با موضوع "سازمان یابی فضا با تاکید بر نظام شهری (مورد: اصفهان)" اشاره کرد. ایشان در این رساله به تحلیل شبکه شهری اصفهان و تطبیق آن با نظریه ها و مدل های سازمانیابی فضا می پردازد و سازمان و کنش های موجود در سیستم شهری اصفهان را بررسی می کند. (رفیعیان، ۱۳۷۵)

رساله دکتری شهرپور روستایی با موضوع "سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و نقش آن در تعادل های ناحیه ای" سعی در شناخت نیروهای موثر در سیستم سکونتگاهی دارد و برای شناخت این نیروها تاثیر مدیریت تمرکز گرایی دولتی و سرمایه گذاری های دولتی را به عنوان فرض اصلی در نظر می گیرد و بر مبنای این فرض سعی در اثبات نقش دولت در سازمان یابی نظام سکونتگاهی و نا برابری های مکانی دارد. او به این نتیجه می رسد که شهرگرایی دولتی و پیامدهای آن دلیل نابسامانی های نظام سکونتگاهی و عدم تعادل های ناحیه ای به شمار می آید. (روستایی، ۱۳۷۷)

پتراکوس و ساراتسیس (George Petrakos, Yiannis Saratsis) در مقاله ای با عنوان "عدم تعادل های ناحیه ای در یونان" با روش تحلیلی (convergence and _-convergence_) به این نتیجه می رسند که عدم تعادل های ناحیه ای در یونان در طی دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ کاهش یافته است. آنها با استفاده از تحلیل های رگرسیون به این نتیجه می رسند که عدم تعادل های ناحیه ای که دارای ویژگی پیش ادواری بوده اند در دوره های رونق اقتصادی افزایش داشته اند، و در دوره های رکود اقتصادی دچار کاهش شده اند.

فرهان گنزیکی و هوینگس در مقاله ای با عنوان تحلیل های فضایی عدم تعادل های ناحیه ای در ترکیه به بررسی عدم تعادل های ناحیه ای در کشور ترکیه هم در بین مناطق و هم درون مناطق پرداخته اند. علاوه بر این در این مقاله به آزمون اثرات تجمعی و مقیاس در شناسایی عدم تعادل های ناحیه ای با استفاده از روش های تحلیل فضایی مرسوم پرداخته می شود. در پایان این مقاله به این نتیجه می رسد که عدم تعادل های ناحیه ای بین مناطق در حال افزایش و در سطح درون منطقه ای در حال کاهش می باشد.

در مقاله دیگر آهنگری و سعادت مهر (۱۳۸۶) به مطالعه تطبیقی سطح توسعه یافتگی شهرستان های استان لرستان به تفکیک بخش های اقتصادی و اجتماعی با استفاده از ۹۰ شاخص و بکارگیری

روش تحلیل عاملی و تاکسونومی عددی پرداخته اند. نتایج آن حاکی از افزایش نابرابری در میان بخش های مختلف به جز بخش کشاورزی در طی دوره بررسی می باشد (آهنگری و سعادت مهر، ۱۳۸۶). زیاری و جلالیان (۱۳۸۷) با استفاده از ۴۰ شاخص و با بهره گیری از روش تحلیل عاملی به مقایسه شهرستان های استان فارس بر اساس شاخص های توسعه طی سال های ۷۵-۵۵ پرداخته اند. الگوی حاکم بر توسعه فضایی استان فارس را تحت تاثیر الگوی مرکز پیرامون و ثوری قطب رشد می دانند. (زیاری و جلالیان ۱۳۸۷)

شالی و رضویان (۱۳۸۹) در مقاله ای با استفاده از روش تاکسونومی و خوشه بندی به بررسی نابرابری های منطقه ای در استان آذربایجان شرقی پرداخته اند. آنها از ۶۱ شاخص توسعه در بخش های متفاوت به سطح بندی توسعه در بین شهرستان های استان پرداخته اند. ایشان به نتیجه رسیده اند که این نابرابری ها بازتاب و برابند عوامل محیطی، اقتصاد سیاسی، نارسایی های نظام برنامه ریزی فضایی بویژه قطب رشد می باشد. (شالی و رضویان، ۱۳۸۹)

هر کدام از مطالعات عدم تعادل های نظام سکونتگاهی را از بعد و دیدگاه خاصی مورد تجزیه تحلیل قرار داده اند. پژوهش حاضر ضمن بهره گیری از نتایج این مطالعات از بعد دیگری به بحث می پردازد و آن تاکید بر تاثیر تصمیم دولت مبنی بر ارتقاء مدیریت سیاسی فضا در تعادل های ناحیه ای و تکوین عملکرد سکونتگاه ها تحت تاثیر این عوامل است. در این پژوهش دو برهه از زمان قبل و بعد استان شده این ناحیه بررسی می گردد که در این تحقیق منحصر به فرد است. از ویژگی های خاص این پژوهش بررسی نظام شهری این ناحیه و هم تحلیل تفاوت برخورداری از خدمات در دوره قبل و بعد استان شدن این ناحیه است و نومیید بخش تحلیلی کامل و همه جانبه گرایانه است. پیش بینی روند تعادل های ناحیه ای به کمک روش های آماری در این ناحیه نیز از دیگر ویژگی های خاص این تحقیق است که در دیگر پژوهش ها در این زمینه به ندرت دیده شده است. بنابراین تاکید بر دولت و سیاست ارتقاء مدیریت سیاسی فضا و اثرگذاری آن بر تعادل های ناحیه ای و تاکید بر استان گلستان که تاکنون در این زمینه کار بنیادی در این ناحیه صورت نگرفته است از نقاط قوت این پژوهش حاضر است.